

K. KERÎM'DE ALIŞVERİŞTE ÖLÇÜ VE TARTIYA RÎÂYET VE BUNU İHLÂLİN GÜNÜMÜZ İŞ HAYATINDAKİ YANSIMALARI*

*OBSERVANCE OF MEASURE AND WEIGHT IN SHOPPING IN THE KORAN,
REFLECTS OF THE VIOLATION OF THIS IN BUSINESS LIFE IN OUR DAY*

Öğreci-Doktora Hayati SAKALLIOĞLU

Sakarya Üni. Sosyal Bilimler Enst.

Abstract

Deceiving people is rather nefarious. The correct measurement, to weigh something with a correct scale, to make measurement and weight in balance in shopping is great importance. The tribe of Şuayb's was destroyed just because of fraud in measurement and weight have been used. The Koran warns those who fraud in trade. Societal order is built on compliance with measurement and weight and correctness in acts against others. The acts reverse this give way to wrath of Allah. The most important factor that is able to protect people against fraud is believe in hereafter. Those who believe in hereafter are afraid of Allah. They can not get up courage to deceive other people. Those who do not believe in hereafter are trying to gain more.

Humans have to communicate with others as social beings from their birth till death. The most important principle in social environment interaction is moral that is necessarily taken into consideration. To abstract moral from economic surrounding is impossible. Otherwise distrust and unrest would govern societies. Advancement in technology which is rapidly appeared in

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

social environment and moral erosion caused substantial damages on moral values and professional ethic. The source of the many problems faced by societies is ignoring of moral values in the developments of economic, social, cultural and political fields. In an environment in which social and economic conditions have been hard day by day rest and happiness could only be gripped by humans by acting out moral values as individual and social virtues.

In this study the observance to measurement and weight that is the first ethical tenet of Muslims is investigated in different angles and it is stressed that failure in this observance reflects negatively on all processes in business life.

Key Words: Shopping, Measurement and Weight, Business life, Justice, Trust.

Öz

İnsanları aldatmak çok çirkin bir şeydir. Alışverişte ölçüyü tam yapmak, doğru terazi ile tartmak, ölçü ve tartıyı dengeli yapmak çok önemlidir. Şuayb(s)'ın kavmi, ölçü ve tartıya hile karıştırdıkları için helak edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm bu örnekle, ticaretle hile yapanları uyarmıştır. Ölçü ve tartıya riâyet etmek, insanları aldatmamak toplum düzenini sağlar. Bunun tersi hareketler, toplumdaki dengeyi bozması nedeniyle Allah'ın gazabına sebep olur. İnsanları bu tür hilelerden koruyacak en büyük faktör ise ahiret inancıdır. Ahirete inananlar, Allah'tan korkarlar, insanları aldatmaya cesaret edemezler, inanmayanlar ise biraz daha fazla kazanmak için ellerinden gelen hileyi yapmakta bir sakınca görmezler.

Sosyal bir varlık olarak insan, doğumundan ölümüne kadar başkalarıyla iletişim kurmak durumundadır. Sosyal hayatta karşılıklı iletişimde gözetilmesi gereken en önemli ilke ahlakıdır. Ahlakı ekonomik alandan soyutlamak ise mümkün değildir. Aksi takdirde toplumda güvensizlik ve huzursuzluk kaçınılmaz olacaktır. Günümüzde hızla seyreden teknolojik gelişmeler ve ahlaki erozyon, manevi değerler ve iş ahlakı üzerinde önemli ölçüde tahribata yol açmıştır. Toplumların bugün karşılaştıkları birçok sorunun kaynağı; ekonomik sosyal, kültürel ve politik alanlarda ahlâkî değerlerin ihmal edilmesidir. Sosyal ve ekonomik şartların giderek zorlaştığı bir ortamda insanların gönül, zihin ve vicdan yönünden huzur ve mutluluğu yakalaması, ancak ahlâkî değerlerin bireysel ve sosyal birer erdem olarak yaşatılmasına bağlıdır.

Bu çalışmada; Müslümanların iş hayatında uymaları gereken en temel ahlâkî ilkelerden biri olan ölçü ve tartıya riâyet, farklı boyutlarıyla ele alınmış, bu ahlâkî ilkeye uymamanın, insanlar arasındaki bütün muameleler ve iş hayatındaki olumsuz yansımaları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Alışveriş, Ölçü ve Tartı, İş Hayatı, Adalet, Güven.

Giriş

Toplumun düzen ve intizam içerisinde işleyebilmesi son derece önemlidir. Bu düzen ve intizamı sağlamak için alışverişlerde ölçü ve tartıya dikkat etmek gerekmektedir. Halbuki günümüzde alışverişlerde ölçü ve tartıya riâyet hususunda toplum olarak ciddi problemlerimiz bulunmaktadır. İnsanlar, bu dünyada yaptıklarının ahirette hesabını vereceklerini düşünmemekte bu da onları daha pervasızca hareket etmeye sevk etmektedir. Bir gün öleceğini bilen ve buradaki amellerinin karşılığını ahirette tastamam alacağına inanan insanın, sanki hiç ölmeyecekmiş gibi bir hayat sürmesi dünya ve ahiret açısından tehlikeli ve vahim sonuçlar doğurabilir. Çünkü ölçü ve tartıyı eksik yapanlar, hayırlarını boşa gidermiş olurlar. Onların bu davranışları ve kazançları sonuç itibarıyla haramdır. Harama el uzatan, alışverişe hile karıştırıp insanların haklarına tecavüz edenler, ellerindeki malı mülkü yitirdikten başka, kıyamette bunun şiddetli azabını çekeceklerdir. Kur'ân'ın çeşitli peygamberlerin dilinden bize öğrettiği bu ilahi gerçekler, iş ve çalışma ahlakının temel prensiplerini ve Müslümanların uyması gereken ahlaki ilkeleri açıkça ortaya koymaktadır.

1. Kavram Olarak Ölçü ve Tartıya Riâyet

Ölçü ve tartıya riâyet, K. Kerîm'de başta vefâ kelimesi ve türevleri olmak üzere, vezn, ikâme ve kıst gibi kelimeler ve türevleriyle bizlere anlatılmaktadır.

Vefâ kelimesi, esas itibarıyla bir işi veya sayılı olan bir şeyi tam yapmak ve ikmal etmek anlamındadır. Nitekim bir sözü tam olarak yerine getirmeye de vefâ denir.¹ Bu kelimeden türeyen teveffâ kelimesi ise; birinden bir mal ya da herhangi bir şeyi, geride hiçbir şey bırakmaksızın tümüyle almak anlamına gelir.²

Bu kelime ayrıca bir nesnenin çok, bol, fazla, aşırı ve tam (firâvân ve vâfir) olması manasına da gelir. "Vefâ eş-şey'ü vufiyyen" tabiri, bir şey tam ve çok olduğu zaman kullanılır. Yine bu kelimeden türeyen "iyfâ" kelimesi de bir nesneyi eksiksiz vermek manasındadır. Buradan hareketle; birisine bir şeyi eksiksiz verdiğimiz zaman "evfâ fulânen hakkahu"; yine birisine hakkını tam verdiğimiz zaman "vefâhu hakkahu" tabiri kullanılır. Ayrıca bir şeyin çok ve tam anlamında olduğunu ifade etmek için "mâlun ve dirhemun ve keylun vefiyyun ve vâfin" denir. Tevâfâ kelimesi de tefâul vezninde, insanların topluca bir araya gelip tamam olması manasındadır. İnsanların bir araya gelip toplanmaları "tevâfâ'l-kavmü" tabiri ile ifade edilir.³

¹ Ahmed b. Fâris, *Mu'cem-u mekâyîsi'l-luğa*, tahk.: Abdü's-selâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Cil, Beyrut ts., c. 6, s. 129.

² Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Manzûr el-İfrîkî, *Lisânü'l-Arab*, Daru Sâdır, Beyrut 1990, c. 15, s. 400.

³ İbn-i Manzûr, *age*, c. 15, ss. 398-400; Asım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1305 H., c. 4, ss. 1220-1221.

2. Kur'ân-ı Kerîm'de Ölçü ve Tartıya Riâyet

Vefâ kelimesi Kur'ân'ı Kerîm'de türevleriyle birlikte 66 yerde kullanılır.⁴ Kelimenin Kur'ân'da kullanıldığı anlamlardan biri de “ölçü ve tartıyı tas **tamam yapmak**” anlamıdır. Bu kelime K. Kerîm'de türevleriyle beraber 8 yerde bu anlamda kullanılmıştır.⁵

Bu kelime K. Kerîm'de iki yerde Yusuf(s) ve kardeşlerinin kıssası anlatılırken kullanılmıştır. “Yusuf(s) erzak almak için Mısır'a gelen kardeşlerinin bütün hazırlıklarını tamamlayınca dedi ki: Babanızdan olan öbür kardeşinizi de bana getirin. Görüyorsunuz ya, ben ölçeği tam ölçüyorum(أَوْفَى الْكَيلِ) ve ben konukseverlerin en hayırlısıyım”.⁶ “Yûsuf'un yanına girdiklerinde dediler ki: Ey aziz! Bizi ve ailemizi kıtlık bastı ve biz değersiz bir sermaye ile geldik. Hakkımızı tam ölçerek ver(فَأَوْفَ لَنَا الْكَيلَ). Ayrıca bize bağışta da bulun. Şüphesiz Allah sadaka verenleri mükafatlandırır”.⁷

Kelime 3 ayrı yerde de Şuayb(s) ve kavmi hakkında kullanılır. Şuayb(s) Medyen'e Peygamber olarak gönderilmiştir. Hz. İbrâhîm'in evlatlarından biri olan Medyen, Şap Denizi kıyısında bir şehir kurmuştur. Bu şehre de onun adından hareketle Medyen ismi verilmiştir. Şuayb(s) da bu kavmin soylularındandır.⁸ Burası, Filistin ile Hicâz arasında ve Kızıldeniz sahilinde bulunmakta idi.⁹

Şuayb(s); “Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin ondan başka tanrınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir; artık ölçüyü, tartıyı tam yapın(فَاَوْفُوا الْكَيلَ وَالْمِيزَانَ), insanların eşyalarını eksik vermeyin. Düzeltilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer inananlar iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır”¹⁰ diyerek kavmini uyarmıştı. Bu ayetten de anlaşılmaktadır ki Medyen halkının en önemli işi ticarettir. Yüce Allah Şuayb(s) vasıtasıyla Medyen halkını uyarmış ve onlardan “kendisinden başka ilah olmayan Allah'a kulluk etmelerini, ölçüyü ve tartıyı adaletle yapmalarını(أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ)¹¹ istemiştir. Bu ayet-i kerîmede; tevhid inancıyla birlikte, insanlar arası ilişkilerde adaleti gözetmek, doğruluğun birbirinden ayrılmaz iki ana ilkesi olarak ortaya konulmuştur. Bazı müfessirlere göre; Medyen halkı özellikle ticari zihniyetin, karmaşık ticari ilişkilerin geliştiği ve buna bağlı olarak ticari hile ve sahtekarlıkların yaygın olarak yaşandığı bir toplumdur. Bununla birlikte, açıktır ki, bu ayet ve devamının ifade ettiği mesaj, sadece “tarihsel” boyuta bağlı kalınarak yapılan yorumların çok ötesine geçmektedir. Bu şekliyle Hz. Şuayb kıssasından güdülen amaç; Kur'ân'ın daima yaptığı gibi, her çağda ve her toplum için, geçerli genel bir ahlaki ilkenin dile

⁴ M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1986, “vfy” mad., ss. 756-757.

⁵ Abdülbâkî, *age*, “vfy” mad., ss. 756-757.

⁶ Yûsuf, 12/59.

⁷ Yûsuf, 12/88.

⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul 1992, c. 4, s. 559.

⁹ Ali Özek ve diğerleri, *K. Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2001, s. 160.

¹⁰ A'râf, 7/85. Ayrıca bk. Hûd, 11/84-85; Şuarâ, 26/181.

¹¹ Hûd, 11/85.

getirilmesidir ki, bu da kişinin insan ilişkileri alanında dürüst olmadıkça –hem manevî hem de toplumsal planda- Allah'a karşı dürüst olamayacağı ilkesidir.¹²

Yüce Allah K. Kerîm'de Şuayb(s)'ı yalanlayanların müthiş bir sarsıntı(racfe) ile helak edildiklerini bizlere haber verir ve biz mü'minlere şöyle buyurur: “Ölçü ve tartıyı adaletle yapın(وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ)”.¹³ Yani, ölçüyü ve teraziyi denk ve tam tutunuz. Hem eksik veya fazla ölçü kullanmayınız, hem de ölçer ve tartarken eksik veya fazla yapmayınız ki eksiği fazlası haramdır¹⁴. Burada ayrıca mecâzî bir anlam da söz konusudur. Bu ayette Yüce Allah insanlar arasındaki bütün muamelelere işaret etmektedir, yoksa yalnızca ticari alışverişlere değil.¹⁵ Başka bir ayette de Yüce Allah; “Ölçtüğünüz zaman tam ölçün ve doğru terazi ile tartın(وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ)”.¹⁶ buyurarak muamelelerde doğruluğun ne kadar önemli olduğunu bizlere haber vermiştir.

Ayet-i kerîmelerden de anlaşılmaktadır ki Allah Teâlâ bu ayetlerde sadece ticari muamelelere değil, kişinin maddî mal-varlığı ile ilgili haklarını ve sorumluluklarını kapsayan hem pratik hem de ahlaki her türlü sosyal ilişki türüne temas etmektedir.¹⁷ Buna göre; Yüce Allah, sorumluluklarının gereğini yerine getirmeyen ve kuralları hep kendileri lehine yontmaya çalışan insanları kınamış ve bir gün kendisinin huzurunda hesap vereceklerini onlara bildirmiştir. Şimdi sırasıyla K. Kerîm'de “Ölçü ve Tartıyı Tam Yapma İle Eşanlamlı ve Zıt Anlamlı Olan Kavramlar” üzerinde duralım.

2.1. K. Kerîm'de Ölçü ve Tartıyı Tam Yapma İle Eşanlamlı Olan Kavramlar

2.1.1. Kıst(القسط)

Kıst, adalet demektir. Rumca'dan Arapça'ya geçmiştir. Aslı kıstâs kelimesidir. Daha sonra Arapça'da kısaltılmış, bazen kıst bazen de kıstâs olarak kullanılmıştır.¹⁸

¹² Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, çev.: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 2000, c. 1, s. 443.

¹³ En'âm, 6/152.

¹⁴ Elmalılı, *age*, c. 3, s. 547.

¹⁵ Esed, *age*, c. 1, s. 263.

¹⁶ İsrâ, 17/35.

¹⁷ Esed, *age*, c. 3, s. 1246.

¹⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, tah.: Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâr-u Hecr, Kâhire 2001, c. 8, s. 447; c. 9, s. 665; Celâluddîn es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, thk.: Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî, Merkezi Hecr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, c. 6, s. 258; Tâhir b. Âşûr, Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, ed-Daru't-Tûnusiyye, Tûnus 1984, c. 27-28, s. 239; Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Feyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk.: Mektebu Tahkîkî't-Türâs fî Müessesetü'r-Risâle, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005, s. 682

Kıst kelimesi aynı zamanda cevır ve zulüm manasına da gelir.¹⁹ Cinler Kur'ân'ı dinledikten sonra, "Gerçek, kimimiz Müslümanlar(المسلمون), kimimiz ise zulmedenlerdir(القاسطون). Müslüman olan kişiler yok mu? İşte onlar doğru yolu bulmuşlardır. Zulmedenlere gelince; onlar da cehenneme odun oldular"²⁰ demişlerdir.

Kıst kelimesi ve türevleri K. Kerîm'de 27 ayrı yerde kullanılmaktadır. 15 yerde el-kıst(القسط) kelimesi, 2 yerde el-kıstâs(القسطاس) kelimesi, 3 yerde el-muksitîn(المقسطين) kelimesi, 2 yerde aksetu(أفسط), 2 yerde el-kâsitûn(القاسطون) kelimesi, 2 yerde tuksitû(تقسطوا) kelimesi, bir yerde de aksitû(أقسطوا) kelimesi kullanılır. Yukarıda belirttiğimiz Cin, 72/14-15 ayetleri hariç, bu kelime ve türevleri hep adalet ve doğruluk anlamlarında kullanılır.²¹

Yüce Allah her hususta adaletin gözetilmesini biz kullarından istediği gibi ölçü ve tartıda da gözetilmesini ister. Ayet-i kerîmede Allah Teâlâ; "Ölçüyü ve tartıyı tam adaletle(بالقسط) yapın"²² buyurur. Yine Şuayb(s) kavmine hitaben, "Ey kavimim! Ölçerken ve tartarken adaleti yerine getirin(أوفوا المكيال والميزان بالقسط)"²³ diye tebliğde bulunur. Bu da demektir ki adalet her şeyin başıdır. Her işte olduğu gibi ölçü ve tartıda da adaletle önem vermek, toplumun düzenini bozmamak gerekir.

2.1.2. İstikâmet(الاستقامة)

Sözlükte "doğru, düzgün, dengeli, sabit ve kararlı olma" gibi anlamlara gelen kavim kökünden masdar olan istikâmet; "doğruluk, dürüstlük, adalet, itidal, itaat, sadakat ve dürüstçe yaşama" manalarında kullanılmaktadır.²⁴

Râğıb el-İsfahânî ise, istikâmet kelimesinin düz bir çizgi gibi dosdoğru yol hakkında kullanıldığını ve bundan dolayı hak ve hakikat yoluna "sırât-ı müstakîm" denildiğini söyler. İnsanla ilgili olarak kullanıldığı zaman onun "dosdoğru yol üzerinde sapmadan ilerlemek" anlamına geldiğini ifade eder.²⁵ Bazı kaynaklarda istikâmetin, i'vicâc ile (eğri büğrü olma, yoldan sapma) birlikte ve bunun karşısı olarak kullanıldığını görmekteyiz.²⁶

K.Kerîm'de dokuz ayette istikâmet masdarından fiiller yer almakta; ayrıca yirmi ikisi sırat (yol),²⁷ ikisi kıstâs (ölçü),²⁸ biri hüdâ(gidiş),²⁹ biri de tarîk (yol)³⁰

¹⁹ Taberî, *age*, c. 8, s. 447; Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġaribi'l-Kur'ân*, tahk.: Seyyid Keylânî, Dâru'l-Mârifet, Beyrût ts., s. 403; Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1972, c. 3, s. 1101.

²⁰ Cin, 72/14-15.

²¹ Abdülbâkî, *age*, "kst" mad., ss. 544-545.

²² En'âm, 6/152.

²³ Hûd, 11/85.

²⁴ İbn Manzûr, *age*, c. 12, ss. 496-498.

²⁵ Râğıb el-İsfahânî, *age*, s. 630.

²⁶ Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed Cürçânî, *Kitâbu't-ta'rîfât*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 19.

²⁷ Misal olarak bk. Fâtihâ, 1/6-7.

²⁸ İsrâ, 17/35; Şuarâ, 26/182.

²⁹ Hacc, 22/67.

kelimeleriyle birlikte olmak üzere yirmi altı ayette aynı kökten müstakîm kelimesi geçmektedir.³¹ Burada bizi ilgilendiren husus, ölçü ve tartıda istikâmet üzere olmakla ilgili ayetlerdir.

İsrâ Suresi'nde Yüce Allah biz mü'minlere hitaben; "Ölçtüğünüz zaman tam ölçün ve doğru terazi ile tartın" (وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ)³² buyurmaktadır. Bu tavsiye günlük hayatımızı son derece yakından ilgilendirmektedir. Sosyal düzenin daha iyi işleyebilmesi, insanların birbirlerine karşı güven duymasına bağlıdır. Toplumun fertleri arasındaki güvensizlik ise toplumun ahengini bozar. Güvensizliği oluşturan önemli sebeplerden biri de toplumun fertlerinin aralarındaki muamelelerinde ölçü ve tartıya riâyet etmemeleridir.

Şuarâ Suresi'nde ise Yüce Allah; "Ölçüyü tastamam yapın ve hak yiyenlerden olmayın. Ve doğru terazi ile tartın" (وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ)³³ buyurur. Bu ayet-i kerîme Şuayb'ın(s) kavmine bir hitabıdır. O da kavminden ölçü ve tartıya riâyet etmelerini istemiştir.

Dikkat edilirse bu iki ayet-i kerîmede Yüce Allah Şuayb(s)'ın dilinde, tartıda istikâmete riâyet edilmesini istemekte ve terazide doğruluğa önem verilmesini bizlerden beklemektedir. Allah Teâlâ bu ayetlerde doğru terazi ile tartın derken, aslında bizden tartıda adaletli olmamızı istemektedir.³⁴

Yüce Allah Rahmân Suresi'nde "Göğü yükseltti ve mizanı koydu. Sakın tartıda taşkınlık etmeyin. Tartıyı adaletle yapın" (وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ), terazide eksiklik yapmayın"³⁵ buyurur. Buna göre Allah Teâlâ semâyı yükseltmiş ve ona bir denge bir adalet kanunu koymuştur ki bu kanun olmasaydı göklerin ve yerin nizam ve intizamı olmazdı. Nitekim bir vecîzede; "göklerin ve yerin varlığını sürdürmesi adaletledir"³⁶ buyrulmuştur.

Mîzân, hem tartmak manasına masdar hem de tartı aleti, terazi manasına ism-i alet olabilir. Vezin, aslında ağırlık için kullanılan bir kelime olup bir mukayese ve eşitliğe dayanılarak yapılır. İşte bu mukayesenin yapıldığı alete mîzân denilir. Bu surette vezin, daima bir muâdele, yani bir denkleşme nisbetini ifade ettiğinden, adalet ve adaletin ölçüsü olan şeriata da mîzân denilmiştir. Onun için burada mîzân, eşyanın gerek ağırlık itibarıyla ve gerek diğer hususlarda miktarlarının bilinmesine ölçü olarak

³⁰ Ahkâf, 46/30.

³¹ Abdülbâkî, *age*, "kvm" mad.

³² İsrâ, 17/35.

³³ Şuarâ, 26/182.

³⁴ Râgıb, *age*, s. 608.

³⁵ Rahmân, 7-9.

³⁶ Ebu's-Senâ Şihâbuddîn Mahmud b. Abdillâh el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fî tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts., c. 27, s. 101.

herhangi bir alet manasına yorumlanabildiği gibi, daha genel bir anlam ifade etmek üzere adalet manasında kullanıldığı ve şeriat olarak da tefsir edildiği olmuştur.³⁷

Öyleyse Yüce Allah mîzânı koymuştur ki, tartıda haksızlık etmeyesiniz. Şeriat ve kanuna tecavüz edip de haddinizi aşmayasınız, tartısız iş yapmayasınız, yahut maddi ve manevi tartıda taşkınlık etmeyesiniz de Allah Teâlâ'nın emirlerine, hükümlerine itaat ve hukuka riâyet edesiniz. Vezni yani ister söz ister fiil olsun her hususta tartma işini adaletle yapın(وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ). Bunun için hem ayarsız tartı kullanmayın, hem de tartarken insaf ve adaletle dosdoğru tartın. Kendiniz için tartarken bir tarafı, başkası için tartarken de diğer tarafı ağır tutmayınız. Hepsinde terazinin dilini doğru tutunuz. Ve tartıyı aksatmayın, eksiltmeyin (وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ). Teraziyi kötü niyetli kullanmak suretiyle ahirette mîzânınıza yazık etmeyesiniz diye O Rahmân, mîzânı koydu ve göğe yükseklik verdi.³⁸

İşte buradaki, vezni ikâme etme tabiri son derece önemlidir ve kendisiyle kastedilenin en iyisini ortaya koymak için bir temsil olarak ifade edilmiştir.³⁹

2.2. Ölçü ve Tartıyı Tam Yapma İle Zıt Olan Kavramlar

2.2.1. Hüsrân(الحُسران)

Hasr kökünden masdar olup sözlükte “sermayeyi kaybedip zarar etmek, ziyanda olmak, mal eksilmek” gibi anlamlara gelir.⁴⁰ Bir Kur’ân tabiri olarak “dünya ve ahiret saadetinden mahrum kalıp ziyana uğramak” demektir. Türevleriyle birlikte Kur’ân-ı Kerîm’de altmış beş yerde geçen hüsrân kelimesi, iki yerde “el-hüsrânü'l-mübîn(الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ)”, bir yerde “hüsrânen mübînen(خُسْرَانًا مُبِينًا)” şeklinde “apaçık ziyan” manasında kullanılır. İlgili ayetlerde Allah'ı bırakıp şeytanı dost edinenler, Allah ile karşılaşacaklarına inanmayanlar, Allah'ın ayetlerini inkar edenler, Allah'a eş koşanlar, ilahi rahmet ve mağfiretten mahrum kalanlar, Allah'a isyan edip azabından korkmayanlar, ilahi buyruklara karşı gelenler, peygamberleri inkar edip batılı seçenler, Hz. Peygambere inanmayanlar, uğradığı bir musibet sebebiyle İslam'dan yüz çevirenler, İslam'dan başka din arayanlar, iman ettikten sonra tekrar kafir olanlar, insanları Allah yolundan saptıranlar, kafirlere itaat edenler, yeryüzünde fesat çıkaranlar, yakınlarıyla irtibatı kesenler, münafıklar, kıyamette hüsrâna uğrayan kimseler olarak anılır.⁴¹ Bir ayette Allah'tan başkasına tapanların ahirette kendileriyle birlikte ailelerini de hüsrâna uğratacakları haber verilmektedir.⁴² Kısaca kafirler, münafıklar ve fasıklar, hüsrâna uğrayan kimseleri teşkil eder. Çeşitli ayetlerde

³⁷ Elmalılı, *age*, c. 7, ss. 366-368.

³⁸ Elmalılı, *age*, c. 7, ss. 366-368.

³⁹ İbn Âşûr, *age*, c. 27-28, s. 239.

⁴⁰ Râğıb, *age*, s. 212; es-Semînu'l-Halebî, *Umdetu'l-huffâz fî tefsiri eşrefi'l-elfâz*, Beyrut 1993, c. 1, ss. 579-580.

⁴¹ Abdülbâkî, *age*, “hsr” mad., ss.231-232.

⁴² Zümer, 39/15.

hüsrânın karşıtı olarak “fevz”, “necât” ve “felâh” kelimeleri kullanılarak iman edip amel-i salih işleyenlerin kazançlı çıkacakları ve kurtuluşa erecekleri bildirilmiştir.⁴³

Râğıb el- İsfehânî, hüsrânın hem insana hem de fiillerine nisbet edileceğini belirttikten sonra Kur’ân’da bu kavramın biri mal ve mevki gibi ticari-maddi; diğeri ise sağlık, afiyet, akıl, iman ve sevap gibi manevi alandaki kayıpları ifade etmek üzere iki anlamda kullanıldığını, fakat hüsrânla daha çok ikinci anlamın kastedildiğini söyler.⁴⁴ İbnü’l-Cevzî de hüsrânın Kur’ân’da “tartıyı eksik yapmak, aldatmak, acz, sapmak ve cezalandırmak” gibi farklı manalar ifade ettiğini belirtir.⁴⁵

Râzî hüsrâna, insan türü için genel anlamda düşünüldüğünde “nefsin helak olması ve ömrün boşa gitmesi” manasını vererek, sadece iman edip amel-i salih işlemekle kazançlı çıkmanın ve sonunda ebedi mutluluğa ulaşmanın mümkün olduğunu belirtir. Ona göre aslında ömür sermayesi her an azaldığına göre insanın hüsrândan kurtulması oldukça zordur. Zira onun Yüce Allah’a tam anlamıyla itaat etmesi çok defa gerçekleşmez. Amel-i salihî çoğaltacakları yerde azıyla yetindiklerinden insanların çoğu hüsrândadır.⁴⁶

Muhammed Hamdi Yazır, insan ömrünü Allah’ın bahşettiği bir sermaye olarak niteleyip neticede sermayeyi sahibine geri verdikten sonra insanın hesap günü kar yaptığı belirlenirse kurtuluşa ereceğini, zarar ettiği tespit edilirse iflas etmiş sayılacağını, bu durumun kendisi için apaçık bir hüsrân olduğunu ve sonunda azap göreceğini söyler.⁴⁷

M. Reşîd Rızâ dünyevi ve uhrevi hüsrân üzerinde durarak dikkat çekici yorumlar yapar. Ona göre dünya ve ahirette hüsrân içinde bulunmanın asıl sebebi insanın, yaratılışına ve aklın temel ilkelerine yani fıtrata uygun olan İslam dinine aykırı bir yola girmek suretiyle nefsine zarar vermesidir. Dünyada mutluluk, ancak faydalı bilgilere ve insanı iyi işler yapmaya sevk eden güçlü bir iradeye sahip olmakla mümkündür. Sadece dünya lezzetlerinden faydalananlar dünyevi mutluluğa ulaştıklarını zannetseler bile Yaratıcı’ya inanıp O’nun buyrukları doğrultusunda yaşamadıkça ve üstün ahlaki değerlere sahip olmadıkça gerçek mutluluğa erişemezler. Bunu insana kazandıran İslam dinidir. Bu sebeple dünya ve ahirette hüsrândan kurtulmanın tek yolu müslüman olmaktır.⁴⁸

⁴³ Bk. Nîsâ, 4/13,73; Tevbe, 9/72, 89, 111; Çafir, 40/41.

⁴⁴ Râğıb, *age*, s. 212.

⁴⁵ Abdurrahmân b. Alî b. el-Cevzî, *Nüzhetü’l-a’yuni’n-nevâzir fî ilmi’l-vücûh ve’n-nezâir*, tah. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râdî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1984, ss. 277-278.

⁴⁶ Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1981, c. 32, s. 87-88.

⁴⁷ Elmalılı, *age*, c. 9, s. 430.

⁴⁸ M. Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-menâr*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut ts., c. 1 s. 244, 447, c. 7, s. 328.

Allah Teâlâ ölçüyü, tartıyı eksik yapanları (يُخْسِرُونَ) kınamış,⁴⁹ ölçünün adaletle tutulup eksik tartılmamasını istemiş (وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ) ve yine Şuayb(s)ın diliyle ölçünün tastamam yapılıp insanlara haklarının eksik verilmemesini (وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ), tartarken de doğru terazi ile tartılmasını (وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ) emir buyurmuştur.

Hadislerde de; hasr(خسر) kökünün türevleri Kur'ân'daki anlamlarıyla kullanılmıştır. Çeşitli hadislerle göre; çevresindeki fakirlere malından vermeyen zenginler, adil olmayanlar, kibirlenenler, başa kakanlar, malını satmak amacıyla yalan yere yemin edenler ve namaz kılmayanlar hüsrâna uğrayan kimselerdir.⁵⁰ Kur'ân'da olduğu gibi hadislerde de hüsrânın karşısı olarak felâh, fevz ve necât tabirlerine yer verilir.

2.2.2. Bahs(بخس)

Bahs, lugatte eksiklik anlamında kullanılır. Bu sebeple bir şeyi eksilten, noksan yapan kimseye de bâhis denir. Bir işi eksik yapmak, gereği gibi yapmamak da aslında bir çeşit zulümdür.⁵¹

Bahs kelimesi ve türevleri Kur'ân'da 7 ayrı yerde kullanılmıştır. En çok da Şuayb(s) ve kavmi hakkında kullanılmıştır. Şuayb(s) kavmini, ölçü ve tartıyı eksik yapmamaları ve insanların eşyalarını eksik vermemeleri (وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ)⁵² konusunda uyarmış ve onlardan yeryüzünü fesada vermemelerini istemiştir.

Cinler Kur'ân'ı dinleyince, "Doğrusu biz, o Kur'ân'ı işitince ona iman ettik. Kim Rabbine iman ederse, artık ne bir ecrinin eksikliğe uğratılmasından(bahsen) ne de haksızlık edilmesinden(rahekan) korkar"⁵³ demişlerdir. İbn Abbas'a göre, mü'min kişi sevaplarının eksiltileceğinden ve günahlarının çoğaltılacağından korkmaz. Çünkü ayette geçen bahs(بخس) eksiklik, rahk(رهق) ise zulüm demektir.⁵⁴

Bu kelime Yusuf (a.s.)'la ilgili olarak da kullanılır. O'nu kuyudan çıkaran kafil Mısır'a varınca "onu değersiz bir pahaya (بَتَمَنٍ بَخْسٍ), sayılı birkaç dirheme sattılar. Onlar zaten ona değer vermemişlerdi"⁵⁵ ayetinde de ifade edildiği üzere satmak suretiyle ondan kurtulmuştu.

Hûd Suresi 15. ayet-i kerîmede de Yüce Allah; "Kim yalnız dünya hayatını ve zinetini istemekte ise, işlerinin karşılığını orada onlara tam olarak veririz ve orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar (وَهُمْ فِيهَا لَا يُخْسِرُونَ)" buyurur. İbn Kesîr'in naklettiğine göre Katâde bu ayetle ilgili olarak şöyle demiştir: Kimin niyeti ve gayreti dünyayı elde etmeye

⁴⁹ Mutaffifîn, 83/1-3.

⁵⁰ Buhârî, *es-Sahîh*, Eymân, 3; Müslim, *es-Sahîh*, Zekât, 148, İmân, 171; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Libâs, 25; Tirmizî, *Sünen*, Salât, 188.

⁵¹ Râğıb, *age*, s. 49; el-Halebî, *age*, c. 1, s. 184.

⁵² A'râf, 7/85; Hûd, 11/85; Şuarâ, 26/183.

⁵³ Cin, 72/13.

⁵⁴ Kurtûbî, *el-Câmiu li ahkâmî'l-Kur'ân*, yy. ts., c. 19, s. 17.

⁵⁵ Yûsuf, 12/20.

yönelikse, Allah onun iyi işlerinin karşılığını dünyada verir. Sonra, karşılığı verilecek hiçbir iyiliği kalmaksızın ahirete gider. Mü'mine gelince, iyi amellerinin karşılığı ona dünyada verilir. Ahirette de ayrıca sevabı verilir.⁵⁶

Ayrıca Allah Teâlâ; *“Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın. Bir katip onu aranızda adaletle yazsın. Hiçbir katip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın; her şeyi olduğu gibi yazsın. Üzerinde hak olan kimse(borçlu) de yazdırsın, Rabbinden korksın ve borcunu asla eksik yazdırmassın(وَلَا يَخْسُ مِنْهُ شَيْئًا)”*⁵⁷ buyurarak mü'minleri borçları konusunda dikkatli olmaları hususunda uyarmıştır.

2.2.3. Naks(النقص)

Naks, lugatta azalma, eksilme, kayıp ve hasar anlamlarında olup ziyâde'nin zıddıdır⁵⁸. Naks kelimesi ve türevleri K.Kerîm'de 10 ayrı yerde hepsinde de eksiltmek manasında kullanılmıştır.

Ayet-i kerîmelerde Yüce Allah; *“Görmüyorlar mı ki, biz yeri etrafından eksiltip duruyoruz(نَقُصُّهَا مِنْ أَطْرَافِهَا)”*⁵⁹ buyurur. Yani, bizim mahvimizi ve isbatımızı kabul etmek istemeyen o inkarcılar, baksalar ya, o serili yeri, üzerinde yaşadıkları o geniş toprakları, etrafından kudretimizle sarıp sıkıştırmıyor, onu eksiltmiyor muyuz? Daraltmıyor muyuz? O ilk medde karşılık onda cezirler yapmıyor muyuz? Veya çeşitli yeryüzü olayları ile onu aşındırıp parçalamıyor muyuz? Veya o kafirlerin vatanlarını peyderpey çevresinden eksiltip durmuyor muyuz? Nüfuslarını, topluluklarını kırarak, dağıtarak, feyiz ve bereketlerini azaltarak, arazilerini, yurtlarını daraltarak, güçlerini ezikliğe, kemallerini noksana dönüştürmüyor muyuz? Yerdeki bu değişikliği veya vatanlarındaki bu daralmayı, bu sıkışmayı görmüyorlar mı? buyurarak, inkarcıların bunlardan ders çıkarmasını istemektedir.⁶⁰

Allah Teâlâ, anlaşmalarından hiçbir şeyi eksik bırakmayan(لَمْ يَنْقُصْكُمْ شَيْئًا) ve sözleşmelerin gereğini yerine getiren müşriklerle yapılan anlaşmalara sadık kalınmasını ister.⁶¹ Yine bir canlıya ömür verilmesi de, onun ömründen azaltılması da(وَلَا يَنْقُصُ مِنْ عُمُرِهِ)⁶² bu kelime ile ifade edilir. Yine Hz Peygamber'den geceleri kalkıp namaz kılması, yahut gecenin yarısını ya da yarısından biraz azını(أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا) ibadetle

⁵⁶ Ebu'l-Fidâ' İsmâil b. Kesîr, *Muhtasar Tefsîr-i İbn Kesîr*, iht. ve thk.: M. A. es-Sâbûnî, Dîmeşk 1981, c. 2, s. 214.

⁵⁷ Bakara, 2/282.

⁵⁸ el-Halebî, *age*, c. 4, s. 246.

⁵⁹ Ra'd, 13/41; Enbiyâ, 21/44.

⁶⁰ Elmalılı, *age*, c. 5, s. 163.

⁶¹ Tevbe, 9/4.

⁶² Fâtır, 35/11.

geçirmesi yahut da gecenin yarısından biraz daha çok zamanı ibadetle geçirmesi⁶³ Rabbimiz tarafından istenmektedir. Yine Allah'ın kullarını tâbi tuttuğu imtihanlardan biri de mallardan eksiltmek suretiyle onları fakir bırakmak(وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ)⁶⁴, canlarını eksiltmek ya da ibret almaları için onlara mahsul kıtlığı(وَالْأَنْفُسِ وَالْثَمَرَاتِ) vermektir. Yine Allah kendisine şirk koşanların cezasını da eksiksiz olarak vereceğini(غَيْرِ مَنْقُوصٍ) bu kelime ile ifade eder.

Kelimenin konumuzu ilgilendiren kısmı Şuayb(s) kıssasında geçen kullanımdır. Şuayb(s) kavmine "ölçü ve tartıyı eksik yapmayın(وَلَا تَقْصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ)"⁶⁵ diye tebliğde bulunmuştu. Fakat kavmi onu dinlememiş ve bu yüzden korkunç bir gürültüyle helak edilmişlerdir.⁶⁶

2.2.4. et-Tatfif(التطفيف)

Allah(cc) K.Kerîm'de "mutaffifînleri" kınamıştır. Mutaffifîn, ölçü ve tartıda eksik yapan, ölçüp tartarken çalan kişi⁶⁷ anlamındaki mutaffif kelimesinin çoğuludur. Bunun, "alırken tam, verirken eksik ölçenler" demek olduğu, önünde açıklayıcı sıfat olarak gelen iki âyet ile anlatılmıştır. Mutaffif, "az şey" anlamında olan tatfif kelimesinden ism-i fâildir. Tatif de ölçeği eksik ölçmek, ölçüde veya tartıda biraz bir şey çalmaktır.⁶⁸

Razî'ye göre bu kelimenin türetilişi hususunda iki görüş vardır:

1-Bir şeyin "taffı", kıyısı ve kenarıdır. Bir kap veya derede bulunan bir şey, derenin kıyısına kadar varıp da tam dolmazsa "طف الوادي أو الإناء=Taffe'l-vâdî evi'l-inâu" denir. Buna onun tafâfı, tufâfı ve tafefi denir. Onun için ölçeği fena ölçüp de tam yapmayana mutaffif denilir ki, ancak kabın tafâf'ına kadar doldurur demek olur.⁶⁹ Fakat Kâmûs'tan anlaşıldığına göre; taff, tafef, tafâf ve tufâf bir ölçeği veya kabı tam dolduran şeye veya dolusu silindikten sonra içinde kalana veya ölçeğin başına denir.⁷⁰ Bundan tatfif, tafâfı eksiltmek, yani eksik ölçü ile vermek veya eksik ölçmek anlamları ortaya çıkar ki fiilin yapısı olumsuzluk için olur.⁷¹

2-Pek az bir şeye "taffî" denilir. Ölçeği eksik ölçene mutaffif denilmesi, ölçekte veya tartıda biraz bir şey çaldığı içindir.⁷²

⁶³ Müzzemmil, 73/2-4.

⁶⁴ Bakara, 2/155; A'râf, 7/130.

⁶⁵ Hûd, 11/84.

⁶⁶ Hûd, 11/94.

⁶⁷ M. Alî es-Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, Dimeşk 1994, c. 3, s. 531.

⁶⁸ Elmalılı, *age*, c. 9, s. 62.

⁶⁹ Râzî, *age*, c. 31, s. 87.

⁷⁰ Âsım Efendi, *age*, c. 3, s. 661.

⁷¹ Taberî, *age*, c. 24, s. 186; Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, thk. ve thr.: Muhammed Abdullâh en-Nemr, Osman Cum'a Daymîriyye, Selmân Müslim el-Harş, Dâr-u Taybe, Riyâd 1412, c. 8, s. 361; Elmalılı, *age*, c. 9, s. 62.

⁷² Râzî, *age*, c. 31, s. 87.

Böyle kişiler; başkalarından satın alma yoluyla veya başka bir sebeple bir şey alıp da alacaklarını kendileri ölçtükleri zaman insanların aleyhine olarak bol ölçerler. Dolgun bir şekilde, yani tastamam almak isterler ve bunun için muhataplarını baskı altına alıcı bir şekilde hareket ederler. İnsanlara ölçtükleri veya tarttıkları vakit ise eksiltirler, eksik ölçek veya tartı ile ölçerler veya ölçüşte tartışta eksik yapar, onlara ziyan ettirirler.

Ayet-i kerîmelerde Yüce Allah şöyle buyurur: *"İnsanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam, onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise noksan yapan hilekarlara yazıklar olsun! Onlar düşünmezler mi ki, büyük bir günde hesap vermek için diriltilecekler! Öyle bir gün ki, insanlar o günde alemlerin Rabbinin huzurunda divan duracaklardır"*.⁷³ İbn Abbas'tan rivayete göre Rasûlullah(s) Medine'ye geldiği zaman, Medineliler ölçüyü ve tartıyı en kötü yapanlardan idiler. Bunun üzerine Yüce Allah, *"Ölçü ve tartıyı eksik yapanlara yazıklar olsun"*⁷⁴ ayetini indirdi.⁷⁵ Süddî'ye göre; Allah'ın Rasûl(s) Medine-i Münevvere'ye geldiğinde, iki ayrı ölçeği olan, bunlardan birisini kendisi satın alırken, diğerini ise satarken kullanan Ebû Cüheyne Amr adındaki tüccar hakkında Allah(cc) bu âyet-i kerimeyi indirmiştir.⁷⁶

Bu ayetlerin Medine'de indirildiğine dair yukarıda zikrettiğimiz rivayetler bulunmakla birlikte, kanaatimizce bu rivayetleri, Rasûlullah(s), Medine'ye geldiği zaman ticaretle uğraşan birtakım insanların ölçü ve tartıyı eksik yaptıklarını görünce, daha önce Mekke döneminde inmiş olan bu âyetleri onlara tebliğ ettiği şeklinde anlamak daha isabetli olsa gerektir. Ayrıca, ayetlerin iniş sebebi özel bir olay olsa da genel anlamda ölçü ve tartıyı eksik yapmanın çirkinliğine dikkat çekilmiş, bencillik ve başkalarını aldatma gibi ahlâka aykırı duygu ve davranış içinde olanlar kınanmıştır.⁷⁷ Sûrenin bütün olarak içeriği ve ifade tarzı da onun Mekki olduğunu ortaya koymaktadır. Zira 4-6'ncı ayetlerden, bu işi yapanların ahirete inanmadıkları anlaşılmaktadır ki bunlar Mekke müşrikleridir. Ölçü ve tartıda hile yapanlar Medine tacirlerinden çok, Mekke tacirleriydi. Çünkü asıl ticaret merkezi Mekke'ydi. Medineliler daha çok tarımla uğraşırlardı. Yine de bu Medine'de eksik ölçüp tartan tacir olmadığı anlamına gelmez. İbn Abbâs'ın rivayetinden de anlaşıldığı üzere; Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde Medine tacirleri ölçü tartı konusunda insanların en

⁷³ Mutaffifîn, 83/1-6.

⁷⁴ Mutaffifîn, 83/1.

⁷⁵ İbn Mâce, *Sünen*, Kitâbu't-Ticârât, 35; Taberî, *age.*, c. 24, s. 186; Cârullâh Ebi'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidî't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*, tahk.: Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Alî Muhammed Muavvid, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd 1998, c. 6, s. 333; Râzî, *age.*, c. 31, s. 88.

⁷⁶ Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vahidî en-Neysâbûrî, *Esbâbu'n-nüzûl*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Sayda-Beyrut 2005, s. 256.

⁷⁷ Hayrettin Karaman ve diğerleri, *Kur'an Yolu*, DİB Yay., Ankara 2008, c. 5, s. 574.

kötüleriydi, çok hile yaparlardı. Hz. Peygamber onları doğru yola getirmek için bu ayetleri okumuş, bunları orada duyanlar, ayetlerin Medine’de indiğini sanmışlardır.⁷⁸ Öyle anlaşıyor ki, sûrenin başındaki bu ayetler, Medine’de yaşanan bu tür ahlaki bir sapmadan dolayı eleştiri ve uyarı amacına yönelik olarak bir kez daha gündeme getirilmiştir. Söz konusu karışıklık buradan kaynaklanıyor olsa gerektir.⁷⁹

Hz. Peygamber Medine’ye hicret ettiğinde tüccarın satarken küçük, alırken büyük iki farklı ölçek kullanarak hilekarlık yaptığını görünce, bunu derhal yasaklamıştır. Hz. Peygamber ayrıca; “Ölçek Medine’nin ölçeği, tartı Mekke’nin tartısıdır”⁸⁰ talimatıyla, farklı ölçek ve tartılar arasında birliğin sağlanmasını temin etmiştir.

Tartma ve ölçmede eksiklik ve hile yapmayı alışkanlık haline getirmiş olanların veyl’i hak edecekleri, hepsinin büyük bir gün için yeniden diriltilecekleri, kabirlerinden uyanıp kalkarak yargılanmak için Yüce Allah’ın huzuruna gelecekleri, hakların sahiplerine iade edileceği, ölçü ve tartıda hile yapıp öldükten sonra dirilip huzura çıkmaya inanmama gafletinden insanların uzak durması gerektiği, böyle bir hesap gününün muhakkak geleceği, bu işleri yapan kötü kişilerin Siccîn denilen sicilde kayıtlı olacakları ayet-i kerimelerde ifade edilmektedir.⁸¹ Hadis-i şeriflerde de; tartının eksik yapılması durumunda insanların bitkiden yoksun bırakılıp kıtlıkla cezalandırılacakları, yaptıkları bu işin cezasını dünyada çecekleri ifade edilmektedir.⁸² Ayrıca; az bir şeyi çalanlar veyli hak ederse, çok çalanların kaç katlı veyli hak edecekleri de iyi düşünülmelidir. Râzî’nin ifadesine göre; bedevinin biri Abdülmelik b. Mervân’a şöyle demişti: “Yüce Allah’ın ne dediğini işittin”. Bedevi bununla şunu kastetmişti: Muttâfif, azıcık bir şey almakla ona büyük bir tehdit yöneltildi. Sen ise çoğu alıyorsun, müslümanların mallarını ölçsüz tartısız alıyorsun. O halde, sen kendine ne yapılacağını zannediyorsun?”⁸³

Muttâfifin, 83/3. ayetinde; keyl’in(ölçme) yanı sıra vezn’in(tartma) de söylenmesi, bu hilenin keyl ve vezin dahil her türlü ölçme işinde olabileceğini anlatmak içindir.

Rahmân⁸⁴ ve Hadid surelerinde⁸⁵ de geçtiği üzere göklerin ve yerin ayakta duruşu bir ölçü ve denge iledir. Bütün hakların ölçeği de terazidir. Onun için bir yerde hak ve adâletin yerleşmesi için ilk gerekli olan şey ölçünün herkes için eşit bir şekilde doğru ve dürüst olmasıdır. Bunun doğru olması için iki temel direk gereklidir. Birisi, ölçünün bizzat kendisinin tam olması, eksik veya fazla, yanlış alet kullanılmaması; diğeri de ölçmenin tam ve doğru olmasıdır. Ölçmenin doğru olması ise her şeyden

⁷⁸ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1991, c. 10, s. 367.

⁷⁹ İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, çev.: Vahdettin İnce, Ekin Yayınları, İstanbul 1997, c. 4, ss. 356-357

⁸⁰ Ebû Dâvûd, *Sünen, Büyû’*, 8; Nesâî, *Sünen, Zekât*, 44, *Büyû’*, 54.

⁸¹ Muttâfifin, 83/1-7

⁸² İbn Mâce, *Sünen, Fiten*, 22.

⁸³ Râzî, *age*, c. 31, s. 89.

⁸⁴ Rahmân, 55/7-9

⁸⁵ Hadîd, 57/25

evvel hak ve adalet fikriyle ruh doğruluğunun neticesidir. Ölçüyü, ölçeği ve tartıyı doğrultacak olan da odur. Kalp ve vicdanlarında insaf ve doğrulukla hak fikir ve imanı beslemeyenler doğru âletle dahi ölçerken hile yapmaktan kaçınmazlar. İnsanlar başkalarının haklarını da kendi hakları gibi tutarak düzgün bir ölçüyle ölçme duygusunu taşımadıkça hile yapmaktan kurtulmazlar. Düşünme ölçüsü bozuk olan kimseler aynı bir olayı kendileri için düşünürken başka, diğerleri için düşünürken de başka türlü değerlendirirler. Böyle kimselere ne kadar doğru ölçü ve terazi verilse onlar yine fırsat bulup güçleri yettikçe onu kötüye kullanmaktan çekinmezler. Bunların hepsi "mutaffifin" ünvanı altına girer ve "veyl"i hak ederler.⁸⁶

Râzî'nin Ebu'l-Kâsım Kuşeyrî'den rivayetine göre; tam alıp noksan vermek yalnız kileye (ölçme) ve vezne (tartma) münhasır değildir. Bu durum ayıbı meydana koymamak ve saklamakta dahi olur ki insanın kendi ayıbını saklaması, başkasının ayıbını söylemesi aynı haldir. İnsaf ve intisafta dahi böyledir. Meselâ başkalarının insafli olmasını ister, fakat kendi insaf etmez. Aynı şekilde sohbette ve muaşeretinde dahi olur. Zira; herşeyde kendi haysiyetini, vakarını ve hakkını arayıp aynı meselede başkasının hukukuna ve haysiyetine riâyet etmemek de böyledir. Özetle; tatif ki tam alıp noksan vermek maddiyatta olduğu gibi maneviyatta da olur. Şu halde ahlâkiyatta, âdâtta, ibadât ve muâmelât-ı maneviyyenin tamamında geçerli olunca maddiyattaki tatif için beyan olunan azabın, maneviyattaki tatif için de geçerli olacağı şüphesizdir.⁸⁷

Görüldüğü üzere Mutaffifîn Suresi'nin bu ilk ayetleri sadece ticari muamelelere işaret etmemekte, herkesin maddi anlamdaki mal varlığı ile alakalı haklarını ve mes'ûliyetlerini kapsayan hem pratik hem de ahlâkî her türlü sosyal ilişki türüne temas etmektedir.⁸⁸

Sosyal bir varlık olarak insan, doğumundan ölümüne kadar başkalarıyla iletişim kurmak durumundadır. Sosyal hayatta karşılıklı iletişimde gözetilmesi gereken en önemli ilke ahlakıdır. Ahlakı ekonomik alandan soyutlamak ise mümkün değildir. Aksi takdirde toplumda güvensizlik ve huzursuzluğun başgöstermesi kaçınılmaz olacaktır. Günümüzde hızla seyreden teknolojik gelişmeler ve ahlaki erozyon, manevi değerler ve iş ahlakı üzerinde önemli ölçüde tahribata yol açmıştır. Toplumların bugün karşılaştıkları birçok sorunun kaynağı; ekonomik sosyal, kültürel

⁸⁶ Elmalılı, *age*, c. 9, s. 62.

⁸⁷ Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, tahk.: İbrâhîm Besyûnî, Merkezu Tahkîki't-Türâs, yy. 1983, c. 3, ss. 699-700; krş.: Râzî, *age*, c. 31, s. 91; Konyalı Mehmed Vehbi, *Hulâsatu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Üçdal Neşriyat, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1969, c. 15, ss. 6377-6379.

⁸⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn*, trc. ve şerh: Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük, Erkam Yay., İstanbul 2001, c. 6, ss. 140-141 (Mutaffifîn Suresi 1-6 ayetlerinin izahında sarihlerin açıklaması).

ve politik alanlarda yaşanan gelişmelerde ahlâkî değerlerin ihmal edilmesidir.⁸⁹ Sosyal ve ekonomik şartların giderek zorlaştığı bir ortamda insanların gönül, zihin ve vicdan yönünden huzur ve mutluluğu yakalaması, ancak ahlâkî değerlerin bireysel ve sosyal birer erdem olarak yaşatılmasına bağlıdır. Şimdi bu bölümde, ölçü ve tartıya riâyet etmemenin özellikle ekonomik hayattaki yansımalarına kısaca bir göz atalım:

3. Ölçü ve Tartıya Riâyet Etmemenin Ekonomik Hayattaki Yansımaları

Ölçü ve tartıya riayet edilmeyen ve bu suretle paylaşımda adaletin sağlanamadığı toplumlarda emeği hiçe sayan, haksız kazançla zengin olan şımarık, israfçı ve baskıcı kişi ve zümrelerin oluşması kaçınılmazdır. Kontrolsüz mal edinme hırsı toplum aleyhine bir durum meydana getirmekte, hatta bu hırs, sosyal ve ekonomik statü bakımından düşük kesimlere zulüm olarak yansıyabilmektedir. Bu riayetsizliğin en büyük toplumsal zararı karşımıza terör olarak çıkmakta, terör örgütleri kendilerine eleman ve yandaş bulabilmek için işsizliği, gelir dağılımındaki adaletsizliği, milli gelirin eşit bir şekilde dağıtılmamasını propaganda malzemesi olarak kullanmaktadırlar. Bu ihmaller neticesinde özellikle genç kuşaklarımız terör örgütlerinin kucağına itilmekte, böylelikle devlete ve sermaye sahiplerine karşı düşmanlığa zemin hazırlanmış olmaktadır.⁹⁰ Ayrıca, ölçü ve tartıya riâyet edilmediğinde; ülkemizin kısıtlı olan kaynakları hebâ olmakta, gerek işveren gerekse çalışanlar ciddi anlamda işgücü ve zaman kaybı yaşamaktadırlar.

Görüldüğü üzere; ölçü ve tartıya riâyet edilmediğinde, bunun ekonomik ve sosyal hayatta ciddi yansımaları görülmekte ve bu durum birçok hak ihlallerine sebep olmaktadır. Bundan hareketle, gerek iş hayatının birer parçası olan ticari kuruluşlar, gerekse işveren ve çalışanların neden olduğu hak ihlallerini şu şekilde sıralamamız mümkündür:

3.1. Ticari Kuruluşların(Firma/Şirket) Neden Olduğu Hak İhlalleri

- Ticari kuruluşun tapusuz arazide kurulması ve faaliyet göstermesi
- Devletten vergi kaçırılması
- Tüketici haklarının ihlal edilmesi
- Sigortasız işçi çalıştırılması
- İşçilere asgari ücretin altında ya da emeği karşılamayan miktarda ücret ödenmesi
- Benzer iş yapan firmalarla haksız rekabete girilmesi
- Müşteriyi aldatma ve yanıltmaya yönelik abartılı reklam yapılması
- Rakip işletmeler hakkında olumsuz reklam yapılması

⁸⁹ Emile Durkheim, *Meslek Ahlakı*, çev.: M. Karasan, MEB Yay., İstanbul 1986.

⁹⁰ Hüseyin Yılmaz, "Bir İş Ahlakı Sorunu Olarak 'Sömürü' ve Toplumsal Zararları: Dînî/Eğitsel Bir Yaklaşım", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, yy. 2009, c. 5, sayı: 9, ss. 22-23.

- Mal satımı ve hizmet alımında fahiş fiyat uygulanması
- Hissedarların ve çalışanların sosyal haklarının gözetilmemesi
- Doğayı ve çevreyi korumaya özen gösterilmemesi,
- Çalışanların iş ve sosyal güvenliğinin sağlanmaması
- İnsan sağlığına uygun olmayan ürünlerin piyasaya sürülmesi
- Sahtecilik, dolandırıcılık ve tefecilik yapılması.⁹¹

3.2. İşverenin (İş Yöneticisi) Neden Olduğu Hak İhlalleri

- Yöneticinin sorumlu olduğu iş konusunda profesyonellikten uzak olması
- Yöneticinin iş ahlakına ve yasalara uymayan ticari faaliyetlerde bulunması
- İşin belirlenen süresini gözetmeyip zaman israfına neden olması
- Çalışanların ücretini zamanında ödememesi
- Çalışanlara değer vermeyip onlara kötü davranması
- İşçileri sorumlu olmadıkları özel işlerde çalıştırması
- Çalışanlar arasında adaletli davranmayıp ayrımcılık yapması
- Kayıtlarda ve belgelerde sahtecilik yapması
- Bürokratlara ve siyasetçilere rüşvet ya da daha başka yollarla çıkar sağlayarak haksız kazanç elde etmesi
- Müşterileri ve alışveriş yaptığı firmaları dolandırması
- Çalışanları, adil olmayan kriterlerle, yapılacak işe ehil olmayanlar arasından seçmesi
- Çalışanlara güçlerinin üzerinde iş ve sorumluluk yüklemesi
- Harcamalarda israf etmesi
- Performans değerlendirmelerinde adil davranmaması
- Özel masraflarını firmaya ödetmesi
- Personel arasında iş ahlakına aykırı davranışlarda bulunanlara karşı ihmalkar davranması
- Yönetici olarak sorumluluklarını yerine getirmemesi.⁹²

⁹¹ Bk. Coşkun Can Aktan, "Meslek Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk", *İş Ahlakı Dergisi*, yy. 2008, c. 1 sayı: 1, ss. 104-105

⁹² Bk. Aktan, *agm*, ss. 104-105

3.3. Çalışanların Neden Olduğu Hak İhlalleri

- Çalışanın çalıştığı işletmenin kurallarını ihlâl etmesi,
- İşine yeterince özen göstermeyip görevini ihlal etmesi,
- İşverenden hak etmediği ölçüde yüksek ücret talep etmesi,
- İşletmenin araç ve gereçlerini kendi özel işlerinde kullanması,
- İşletmede sır sayılabilecek bilgileri dışarıya sızdırması,
- İşveren ya da iş amirine karşı yalan söylemesi,
- Rüşvet alması ve dolandırıcılık yapması,
- Haksız yere iş yavaşlatması ya da greve gitmesi,
- Gereksiz ve haksız yere izin kullanması,
- İşvereni ya da amirini kasden yanıltması,
- Amirine ve müşterilere kötü davranması,
- Çalışma sürecine dikkat etmemesi,
- Çalışma sırasında yapılan hataları işveren ya da amirinden gizleyerek kuruma zarar vermesi.⁹³

Yukarıda zikredilen bütün bu olumsuzlukları ve hak ihlallerini önlemenin yolu; herkese hakkını vermekten, her şeyi akıl ve mantık ölçüsünde hikmet ve gayesine uygun olarak yapma anlamına gelen adaleti⁹⁴ toplumda tesis etmekten, adalet ilkelerinin toplumun bütün kurum ve katmanlarında gerçekleştirilmesi anlamına gelen sosyal adaleti⁹⁵ sağlamaktan ve İslâm'ın bize öğrettiği ahlâki değerleri hayata tatbikten geçmektedir.

Sonuç

Ölçü ve tartıya riâyet, K. Kerîm'de başta “vefâ” kelimesi ve türevleri olmak üzere, “vezn”, “ikâme” ve “kıst” gibi kelimeler ve türevleriyle bizlere anlatılmaktadır. K. Kerîm'de türevleriyle birlikte 66 yerde zikredilen “vefâ” kelimesi, 8 yerde “ölçü ve tartıyı tas tamam yapmak” anlamında kullanılmaktadır. Ölçü ve tartıya riâyet etme ile ilgili ayetlerde; Allah Teâlâ'nın sadece ticari muamelelere değil, kişinin maddî mal varlığı ile ilgili haklarını ve sorumluluklarını kapsayan hem pratik hem de ahlaki her türlü sosyal ilişki türüne temas ettiği görülmektedir.

K. Kerîm'de “vezn”, “kıst” ve “ikâme” kavramlarının bazı ayetlerde “ölçü ve tartıyı tas tamam yapmak” anlamında kullanılan “vefâ” kavramı ile eşanlamlı olarak

⁹³ Bk. Şevki Özgener, *İş Ahlakının Temelleri*, Nobel Yayınları, Ankara 2004, s. 100; Aktan, *agm*, s. 106.

⁹⁴ Mehmet Şeker, *İslamda Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, DİB Yay., Ankara 1997, s. 51.

⁹⁵ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. İmâduddîn Halîl, *Sosyal Adalet*, çev.: Said Aykut, Şule Yay., İstanbul 1993.

kullanıldıkları, buna karşılık “hüsrân”, “bahs”, “naks” ve “tatfîf” kavramlarının “vefâ” kavramı ile zıt anlamli olarak kullanıldıkları görülmektedir.

İlgili ayetlerde; her hususta adaletin gözetilmesi istendiği gibi ölçü ve tartıda da gözetilmesi istenmekte, adaletin her şeyin başı olduğu vurgulanmakta, toplumun fertleri arasındaki güvensizliğin toplumun ahengini bozduğu, bu güvensizliği oluşturan en önemli sebeplerden birinin ölçü ve tartı da adaletin gözetilmeyişi olduğu ifade edilmektedir. Göklerin ve yerin varlığını sürdürmesi de adaletle mümkün olduğuna göre insanların ve toplumların huzur içerisinde bir hayat sürebilmeleri de ölçü ve tartıda adaleti yerine getirmelerine bağlıdır. Allah(cc) ölçü ve tartıyı eksik yapanları kınamış, Şuayb(s)'ın diliyle ölçünün tastamam yapıp insanlara haklarının eksik verilmemesini, tartarken de doğru terazi ile tartılmasını emir buyurmuştur. Bu bağlamda; Şuayb(s)'ın sözlerini dinlemeyen kavminin korkunç bir gürültüyle helak edilişi, ibret alınacak bir olay olarak zikredilmiştir.

Kur'ân'ın indiği dönemde ölçü ve tartıda hile yapan Mekke ve Medine tüccarları “ölçü ve tartıyı eksik yapanlara yazıklar olsun!” ilahi ikazıyla uyarılmış, bu konuda hile yapmayı alışkanlık haline getirenlerin hem dünya hem de ahirette bunun cezasını çekecekleri ifade edilmiş, ölçü ve tartıya riâyetin sadece maddiyatta değil ahlak ve ibadetler gibi manevi konularda da geçerli olduğu vurgulanmıştır.

Teknolojik gelişmeler ve ahlaki erozyonun, manevi değerler ve iş ahlakı üzerinde önemli ölçüde tahribata yol açtığı günümüz toplumlarında ölçü ve tartıya riâyet etmemenin ekonomik hayattaki yansımaları; gerek iş hayatının birer parçası olan ticari kuruluşlar, gerekse işveren ve çalışanların neden olduğu hak ihlalleri boyutunda ele alınmış, bütün bu olumsuzlukları ve hak ihlallerini önlemenin yolunun; toplumdaki herkese hakkını vermekten, sosyal adaleti sağlamaktan ve İslâm'ın ahlaki değerlerini yaşamak ve yaşatmaktan geçtiği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzi'l Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1986.
- AKTAN, Coşkun Can, “Meslek Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk”, *İş Ahlakı Dergisi*, yy. 2008, c. 1, sayı: 1.
- ÖZEK, Ali ve Arkadaşları, *K.Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Meâli*, T. D. V. Yay. Ankara 2001.
- ÂLÛSÎ, Ebu's-Senâ Şihabuddin Mahmud b. Abdillâh, *Rûhu'l-meânî fî tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts.
- ASIM EFENDÎ, *Kâmus Tercemesi*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1305 h.

- ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1991.
- BEĞAVÎ, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd, *Meâlimu't-tenzîl*, thk. ve thr.: Muhammed Abdullâh en-Nemr, Osman Cum'a Daymîriyye, Selmân Müslim el-Harş, Dâr-u Taybe, Riyâd 1412.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, *Sahîh-i Buhârî*, Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1979.
- CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-ta'rîfât*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- ÇANTAY, Hasan Basrî, *Kur'an'ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1972.
- DERVEZE, İzzet, *et-Tefsîru'l-hadîs*, çev.: Vahdettin İnce, Ekin Yay., İstanbul 1997.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eşas es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Davûd*, tahk.: Sıtkî Muhammed Cemîl, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994.
- ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, çev.: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 2000.
- EL-HALEBÎ, es-Semîn, *Umdetü'l-huffâz fî tefsîr-i eşrefi'l-elfâz*, Beyrut 1993.
- FEYRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-muhît*, thk.: Mektebu Tahkîki't-Türâs fî Müesseseti'r-Risâle, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005.
- HALÎL, İmâduddîn, *Sosyal Adalet*, çev.: Said Aykut, Şule Yay., İstanbul 1993.
- İBN AŞÛR, et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Dâru't-Tûnusiyye, Tûnus 1984.
- İBNU'L-CEVZÎ, Abdurrahman b. Ali, *Nüzhetü'l-a'yuni'n-nevâzir fî ilmi'l-vüçûh ve'n-nezâir*, tahk.: Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râdî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1984.
- İBN FÂRÎS, Ahmed, *Mu'cem-u mekâyisi'l-luğa*, tahk.: Abdü's-selâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Cîl, Beyrut ts.
- İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ İsmâîl, *Muhtasar tefsîr-i İbn Kesîr*, iht. ve tahk.: M. A. es-Sâbûnî, Dimeşk 1981.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, tahk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâr-u İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut ts.
- İBN MANZÛR, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Manzûr el-İfrîkî, *Lisânü'l-Arab*, Dar-u Sâdır, Beyrut 1990.
- EL-İSFEHÂNÎ, er-Râgıb, *El-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'an*, tahk.: Seyyid Keylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.
- KARAMAN, Hayrettin ve diğerleri, *Kur'an Yolu*, DİB Yay., Ankara 2008
- KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed el- Ensârî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an*, yy. ts.

- KUŞEYRÎ, Abdülkerîm, *Letâifu'l-işârât*, tahk.: İbrâhîm Besyûnî, Merkezu Tahkîki't-Türâs, y.y. 1983.
- MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccac, *Sahîh-i Müslim*, tah. Ahmed Şemsuddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- NEVEVÎ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref, *Riyâzu's-sâlihîn*, trc. ve şerh: Yaşar Kandemir, İsmail Lütü Çakan, Raşit Küçük, Erkam yay., İstanbul 2001.
- ÖZGENER, Şevki, *İş Ahlakının Temelleri*, Nobel Yayınları, Ankara 2004.
- RİZÂ, M. Reşîd, *Tefsiru'l-menâr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.
- RÂZÎ, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-kebîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981.
- SÂBÛNÎ, M. Alî, *Safvetü't-tefâsîr*, Dimeşk 1994.
- SUYÛTÎ, Celâluddîn, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, thk.: Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, Merkezu Hecr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Kâhire 2003.
- ŞEKER, Mehmet, *İslamda Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, DİB Yay., Ankara 1997
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân an te'vîl-i âyi'l-Kur'ân*, thk.: Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâr-u Hecr, Kâhire 2001.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa Sevre, *Sünen-i Tirmizî*, tah. Sıtkî Muhammed Cemîl, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994.
- VÂHİDÎ, Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed, *Esbâbu'n-nüzûl*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Saydâ-Beyrut 2005.
- VEHBÎ, Konyalı Mehmed, *Hulâsatu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, Üçdal Neşriyat, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1969.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul 1992.
- YILMAZ, Hüseyin, "Bir İş Ahlakı Sorunu Olarak 'Sömürü' ve Toplumsal Zararları: Dînî/Eğitsel Bir Yaklaşım", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, yy. 2009, c. 5, sayı: 9.
- ZEMAHŞERÎ, Cârullâh Ebi'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*, tahk.: Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Alî Muhammed Muavvid, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd 1998.